

УДК 373.3.016:81-028.31

А. В. ГАМЗА

м. Рівне

nyse4kaa@mail.ru

АНАЛІЗ ТЕКСТУ – ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНА ОСНОВА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті визначено важливість мовлення дитини як основи формування навички говоріння; розглянуто основні умови розвитку мовлення дитини; важливість застосування аналізу тексту як теоретичного об'єкту зв'язного мовлення; обґрунтовано правильну систему вправ практичного спрямування на досягнення високого результату в розвитку мовлення учнів початкових класів.

Ключові слова: мова, мовлення, зв'язне мовлення, навичка говоріння, комплексний аналіз, текст.

За сучасними концепціями навчання державної мови в Україні визначено, що у знаннях учнів є багато формалізму, зумовленого вербальним заучуванням теоретичних положень. Заняття з мови забезпечують найміцніший зв'язок теорії з практикою, бо все, що доводиться виконувати на уроках мови, пов'язане з усним і писемним мовленням учнів. Мова та мовлення у психології, філософії та педагогіці розглядаються передусім як вагомні складники навчального та виховного процесу.

Відтак, наявне прагнення вчених з'ясувати місце мовлення в системі означених складників та ступінь їхнього взаємозв'язку, а також особливості мовлення, що впливають на розвиток навичок говоріння молодших школярів. У зв'язку з цим, метою статті є визначення стану мовлення молодших школярів, що впливає на розвиток навички говоріння та окреслення чіткої системи вправ щодо роботи учнів на уроках української мови з розвитку зв'язного мовлення.

Означеними позиціями зумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи з розвитку зв'язного мовлення, яке є показником навички говоріння учнів початкової школи. Названі поняття стали об'єктом монографічних та дисертаційних досліджень не лише багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, лінгводидактів (К. Д. Ушинський, Н. Д. Бабич, О. М. Біляєв, Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, В. В. Виноградов, Г. М. Іваницька, Г. П. Коваль, М. І. Пентилюк), а й психологів, представників педагогічної психології (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, С. Л. Рубінштейн).

У словникових джерелах зафіксовано, що мова – це система знаків, що слугує засобом

людського спілкування мистлительної діяльності, способом вираження самосвідомості особистості, передачі від покоління до покоління та збереження інформації.

Мовлення за даними словникових джерел – це «історично усталена форма спілкування за допомогою мови». З розвитком зв'язного мовлення в сучасній методиці встановлюють три основних напрями роботи:

1. Збагачення словникового запасу учнів і розвиток граматичної будови їхнього мовлення.
2. Навчання норм української мови.
3. Формування вмінь та навичок зв'язного мовлення.

На думку О. І. Синиці, «зв'язність мовлення – насамперед, логіка його думок, їхня послідовність, взаємозалежність, доказовість» [7, 34]. Головними якостями мовлення є його правильність, чистота, нормативність, точність, комунікативна доцільність (Т. О. Ладженська), виразність, доречність (М. І. Пентилюк), логічність, різноманітність (Н. Д. Бабич). Педагогічний аспект цієї проблеми розкриває закономірності мовленнєвої комунікації, механізм породження усних і писемних висловлювань. Варто зауважити, що всі вищезазначені положення перебувають у тісному зв'язку, оскільки якість мовлення залежить від його нормативності та зв'язності, які вимагають граматичної правильності та доречності.

Спираючись на широке коло літературних джерел, які розкривають проблему розвитку зв'язного мовлення, об'єктом його дослідження можна вважати теоретичний аналіз тексту, бо він є результатом мовленнєвої діяльності в сучасній лінгвістиці. Під поняттям

«текст» у лінгвістиці розуміють поєднану смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність та цілісність; як витвір мовлення (висловлювання), відтворене на письмі чи друком (І. Р. Гальперін); одиниця мови, її найвище рівневе поняття після звуків мовлення (фонем), морфем, слів, словосполучень і речень, а також основна одиниця мовлення, що виражає завершене висловлювання (М. С. Вашуленко); висловлювання, яке складається з кількох речень, має певну змістову і структурну завершеність (М. І. Пентиліук).

Проте шкільна практика засвідчила, що безпосередньому формуванню зв'язного мовлення шляхом аналізу тексту приділяється недостатньо уваги в початковій школі. Проблема вдосконалення методики зв'язного мовлення учнів може бути успішно розв'язана за умов дотримання відповідних лінгводидактичних принципів, що лежать в основі визначення змісту, вибору форм, методів, прийомів роботи: науковості, систематичності й перспективності, послідовності, доступності, єдності мови та мовлення, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, зв'язку усного й писемного мовлення, побудови алгоритму тем із розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови.

Мовознавчі поняття, що становлять теоретичну основу навчання зв'язного мовлення, засвоюються учнями практично, без спеціальних визначень, уявлення в них формуються поступово, розширюючись у процесі вдосконалення відповідних умінь і навичок.

Система вправ, будучи складовою частиною загальної системи навчання зв'язного мовлення, є водночас важливою умовою дієвості навчання. За допомогою вправ учні оволодівають способами творчої діяльності, оскільки вчать створювати тексти. Варто зауважити, що розвиток мовлення учнів початкових класів доволі складний процес, тому аналіз тексту та складання власних висловлювань є одним із прийомів, проте варто актуалізувати увагу на фонетичній й граматичній будові рідної мови. На думку А. Н. Гвоздева, «під час навчання, кожних три місяці у мовленні дитини проявляються будь-які граматичні форми, розвиваються їхні

функції, здійснюється процес удосконалення. Дитина ще до вивчення мовленнєвої теорії практично опановує не тільки засоби мови – звуки, слова, словосполучення, речення, а й їхні закономірності, правила, утворює нові слова, їхні форми за аналогією, на основі формуемого в неї «мовленнєвого чуття» [3, 187].

К. Д. Ушинський пропонує систему різноманітних ловникових, логічних і стилістичних вправ, скерованих на розвиток грамотного письма та розвитку мовлення. Оволодіння зв'язним мовленням, на його думку, завжди слугувало розвитку логічного мислення та творчого застосування знань.

Один із дослідників, який розглядав класифікацію вправ із розвитку зв'язного мовлення, був К. Б. Бархін, який виділив серед їхніх видів творчу розповідь, зумовлену розвитком спостережливості дітей, умінням оформляти власні враження.

Наприклад:

- Придумайте середину тексту, закінчіть розповідь такими словами: «Ну, рибки, постривайте! – крикнув Кіт-Воркіт. – Ви ще потрапите до мене в лапи»;
- Розкажіть свою улюблену казку, використайте в казці різні закінчення: «І стали вони жити-поживати і добра наживати. Ось і казці кінець, а хто слухав – молодець».

Складання казок або творчих розповідей сприяють пізнанню навколишньої дійсності та розвитку особистості дитини. Діти пробують складати власні казки: продовжуючи почуте (прочитане), створюючи сюжет за аналогією, чи власні оригінальні казки (4 клас «Чому в Снігура червоні грудці», «Горобчик-хвалько», «Як місяць зігрів Зайчика»).

А. Рибникова звертала увагу на значення думки учнів, розвитку свідомого відношення до життя.

Робота з розвитку зв'язного мовлення учнів починається з 1-го класу шестирічного віку та базується на принципі випереджувального засвоєння усного мовлення перед писемним, врахуванні індивідуальних та вікових особливостей і можливостей. Методична доцільність застосування мовленнєвої ситуації полягає в стимулюванні учнів до конкретних висловлювань на теми, близькі життєвому досвіду шестирічних школярів. Сюди ми мо-

жемо уналежнити опис обставин, за яких здійснюється творення тексту-розповіді, тексту-опису чи міркування з урахуванням мети, умов, завдань, пов'язаних із добором мовних засобів та інтонації висловлювання.

Наприклад, учитель зачитує три тексти (розповідь, опис, міркування – без уживання термінів у 1 класі) і ставить запитання до учнів: Порівняйте тексти і скажіть, з якою метою тут застосоване мовлення?

Формуванню цих умінь сприяє аналіз текстів, опрацювання лексики, складання творів-мініатюр, колективне визначення заголовку твору-мініатюри.

Наприклад, складання тексту-опису першого зимового дня за власними спостереженнями, даючи обов'язково зразок. Перше речення можна скласти колективно («Справжній зимовий день!», «Як чудово навколо!», «Випав перший сніг»).

Важливе місце в розвитку мовлення шестирічок відіграє зразок мовлення вчителя.

Дуже цікаво дітям, коли вчитель вводить в ігрові ситуації казкових персонажів – Незнайка, Буратіно, Барвінка, які допускають помилки у вимові слів, будові речень, складанні тексту.

Щоб кожен урок був насиченим і цікавим для кожного учня, вчитель повинен чітко продумувати кожен етап уроку, знаходити вдалі форми опанування матеріалу.

Вправа-гра «Кордон»:

На дошці хаотично записано 10–16 слів однієї тематики. Потрібно провести кордон так, щоб усі слова поділити на дві групи. Тема «Риси характеру»:

- 1) хороший, чесний, добрий, відданий, радісний, веселий;
- 2) злий, упертий, боягузливий, жадібний.

Вправа-гра «Шифрувальник»:

Матеріал до цієї вправи різноманітний, корисно використовувати словникові слова-терміни, пов'язані між собою якоюсь темою. Наприклад, «Квіти»: Р. М. Ш. А. Г. А. І. Л. С. Г. О. Д. И. К.

У цих ігрових вправах значно збагачується словниковий запас дітей, слова пасивної лексики переходять до активної, розвивається мислення та пізнавальна активність дітей.

Щоб сформуванню найважливіші комунікативні вміння, учитель навчає дітей добирати

заголовки до навчальних вправ, картин, установлювати відповідність заголовка до змісту, відновлювати деформований текст, відповідаючи на запитання: Чому так названо оповідання? Чому речення, частини твору не можна переставляти?

Діти починають усвідомлювати, як утворюється будь-яке зв'язне висловлювання, пізнають головні вимоги щодо побудови тексту:

1. Усі речення та частини тексту пов'язані за змістом, їх не можна переставляти на власний розсуд.
2. До тексту можна добирати заголовок.
3. Заголовок указує на те, про що розповідається та з якою метою (тему та головну думку висловлювання).

Добрий розвивальний ефект має форма роботи з текстом-редагування. Ми вважаємо, що редагуючи вправи, діти зможуть сформуванню власні вміння вдосконалювати усні та письмові висловлювання, доречно вживати слова чи речення (відповідно до теми та мети), слідкувати за послідовністю викладу.

Отже, розвиток зв'язного мовлення дитини є важливим компонентом у становленні її як гармонійної мовної особистості, оскільки найбільш точно відображає в мовленні творчий потенціал людини. Основними педагогічними умовами, що сприяють ефективному розвитку зв'язного мовлення, є: систематичність та послідовність роботи щодо реалізації критеріїв зв'язного мовлення; послідовне комплексне розв'язання мовленнєвих завдань (розвиток словника, збагачення граматичної структури); доцільна частотність планування різноманітних видів роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови, практичне їхнє спрямування. Важливо виокремити той факт, що розвиток зв'язного мовлення спрямований на здійснення систематичної та послідовної роботи та конструюванні власних висловлювань.

Список використаних джерел

1. Богуш А. М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та методичні нотатки / А. М. Богуш. – К.: Освіта, 1997.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі / М. С. Вашуленко. – К.: Освіта, 2006. – 268 с.
3. Гвоздева А. Н. Розвиток мовлення учнів початкових класів / А. Н. Гвоздева. – К., 1998. – 324 с.
4. Коваль Г. П. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогіч-

- них коледжів / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – Тернопіль : Астон, 2008. – 287 с.
5. Наумчук М. М. Розвиток зв'язного мовлення учнів 1–4 класів / М. М. Наумчук, Н. О. Будна. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2001. – 64 с.
6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в початковій школі. – 1968. – № 12.
7. Синиця О. І. Українська мова для початкових класів / О. І. Синиця. – К., 2001. – 112 с.

A. V. HAMZA

Rivne

ANALYSIS OF THE TEXT – THEORETICAL AND PRACTICAL BASIS OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN PRIMARY SCHOOL PUPILS

In the article the importance of a child's speech, as the basis of formation of speaking skills; discusses the main terms of a child's speech; the importance of analyzing the text as a teoretical object connected speech; determined the correct system of exercises practical direction to achieve good results in language development of primary school pupils.

Key words: language, speech, connected speech skills of speaking, a comprehensive analysis of text.

A. В. ГАМЗА

г. Ровно

АНАЛИЗ ТЕКСТА – ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ РЕЧИ В УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье определена важность речи ребенка как основы формирования навыка говорения; рассмотрены основные условия развития речи ребенка; важность применения анализа текста как теоретического объекта связной речи; обоснована правильная система упражнений практического направления на достижение высоко результата в развитии речи учащихся начальных классов.

Ключевые слова: язык, речь, связная речь, навык говорения, комплексный анализ, текст.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2015

УДК 37.015.31:7

М. В. ГАНЖА

м. Рівне

ganzha_i@ukr.net

ПОШУК НОВИХ ПЕРСПЕКТИВНИХ ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

У статті визначено потенціал дизайну в естетичному вихованні школярів та спроектовано робочу програму гуртка-студії дизайну як перспективної форми організації виховної роботи з учнями, спрямованої на реалізацію мети естетичного виховання. Дизайн має стати не лише методом конструктивної взаємодії особистості з предметним довкіллям, але й новою перспективною формою взаємодії учасників навчально-виховного процесу. Ця стаття допоможе вчителю спланувати й організувати власну педагогічну діяльність та діяльність учнів у позакласній роботі, скеровану на розвиток естетичної культури школярів засобами дизайну.

Ключові слова: мистецька освіта, естетичне виховання, дизайн-діяльність, системний підхід.

Школа набула великого досвіду з естетичного виховання в навчально-виховному процесі школярів. Робота з учнями ведеться в різних видах мистецтва й у найрізноманітніших формах, а також створених відповідними програмами. Однак необхідність глибокого аналізу освіти сучасності та розробки найбільш перспективних нових підходів до виховання, розбудова української освіти на засадах гуманізації та демократизації, усвідомлення цінностей і унікальності особистості

кожного учня, визнання його творчих талантів і можливостей вимагають певних змін у роботі школи, її виховній практиці. У цьому складному процесі важлива роль належить мистецтву, що допомагає школярам глибше пізнати себе, свій внутрішній світ, спонукає до самовдосконалення, творчого розвитку особистості.

Усі люди мають творчий потенціал. Мистецтво створює середовище та практику, де учні беруть активну участь у творчій діяль-